

LANSTYÁK István

Nyelvművelésünk dilemmái

avagy: hány magyar nyelvre fogják száz év múlva
lefordítani Petőfi verseit

Akármennyire is hihetetlen, mégis igaz: az október 15-én és 16-án Budapesten megtartott nyelvművelő konferencia volt Trianon óta az első olyan alkalom, amikor a magyarországi és az utódállamokbeli nyelvészek, nyelvapolók együtt vitathatták meg nyelvművelésünk időszerű kérdéseit. A magyarországi résztvevőkön kívül három erdélyi, két vajdasági és két szlovákiai magyar nyelvész is élvezhette budapesti kollégáik vendégszeretetét.

A jelenlévők egy része úgy vélte: új korszak kezdődik nyelvművelésünk történetében: a megváltozott társadalmi-politikai körülmények és még inkább a nyelvtudománynak az utóbbi évtizedekben tapasztalt hatalmas fejlődése gyökeres szemlélet- és módszerbeli újítást követel. Erre máris akadt néhány – nem sok – példa a tanácskozáson; kérdés, hogy ezek az első fecskék mikor lesznek képesek nyarat csinálni. Ilyen örvendetes példa volt *Gósy Mária* előadása a dallamvégi kérdő intonációról, amely kitűnő példát mutatott arra, milyen alapos vizsgálatokra kellene építenünk nyelvhelyességi ítéleteinket. Sajnos a megítélendő jelenségek körültekintő, sokoldalú vizsgálata egyelőre kivételszámba megy. Az uralkodó módszer még mindig a *nyesegetni való vadhajtásoknak*, a *kigyomlálandó gaznak* tekintett jelenségek rendszertelen megfigyelése, amely nem ad tárgyilagos képet a bírált szóról, kifejezésről, nyelvtani formáról, mert nem tudni, hogy azt kik, hol, milyen beszédhelyzetekben, milyen gyakran használják. A nyelvművelő írások ma is gyakran kezdődnek „*a minap valakitől azt hallottam, hogy...*” jellegű, nem túlságosan sokatmondó

formulával. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a nálunk nemrégiben megindult „háttérkutatók” során nem egy olyan jelenségről, melyet évtizedek óta szlovakizmusként bélyegzünk meg, és körömszakadtáig harcolunk ellene, kiderül, hogy Magyarországon is él, szélteben használják még a nagyobb nyelvi műveltségű beszélők is. (Ilyen például a *valakit valamire operál* szerkezet a választékos köznyelvi *valamivel operál* helyett és az *átmegy rajta a rosszullét, betegség* stb. „elmúlik” értelemben. Ezeket a formákat a tokaji gimnázium diákjainak jelentős része használja anélkül, hogy bármi kapcsolatuk lenne szlovákiai magyarokkal vagy szlovákokkal.)

Ami a korszerűbb szemléletet illeti, itt is tapasztalható volt már némi elmozdulás. Így például *Tolcsvai Nagy Gábor* a nyelv művelés egyes feladattípusait korszakokhoz, illetve nyelvi helyzetekhez kötötte (anyország, tömbökben élő kisebbségi magyarság, szórványmagyarok), a prágai nyelvészeti iskola egyik képviselőjének koncepcióját alkalmazva a magyar viszonyokra.

Nagy vitát váltott ki, és a konferenciának színes botránykövévé tette Tolcsvai Nagy Gábort egy régebbi tanulmányában kifejtett elgondolása, mely szerint a kisebbségi magyarságnak fokozottabb mértékben kell támaszkodnia a saját nyelvi hagyományaira. Mind a magyarországi, mind az utódállamokbeli nyelvészekben, így például a mi *Jakab Istvánunkban* is erősen él a félelem, hogy a kisebbségi magyar nyelvváltozatoknak a magyarországi központi normától való eltávolítása a magyar nyelv egységének megszűnéséhez, ennek következtében pedig az utódállamokbeli magyarságnak az anyanemzet testéről való leszakadásához vezethet. Bár a konferencia másik szlovákiai résztvevője, e sorok írója teljes mértékben osztja ezeket az aggodalmakat, mégsem utasítja el Tolcsvai elgondolását, mivel a kisebbségi magyarok nyelvhasználatának eltérései, akár örülünk nekik, akár nem, léteznek, s nem is küszöbölhetők ki a kétnyelvű közösségek nyelvhasználatából. Az olyan jelenségek ugyanis, mint a többségi nyelvből való szókölcsonzés, a tükörfordítások, jelentéskölcsonzések alkalmazása stb., ún. *nyelvi univerzálénak* számítanak, vagyis *kétnyelvűség helyzetben a világ minden nyelvében törvényszerűen jelentkeznek*.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy bele kellene törödnünk abba, amivel már húsz-harminc éve riogatnak bennünket a nyelv művelők, hogy tí. száz év múlva ötféle magyar nyelvre kell majd lefordítani Thomas Mann regényeit vagy – horribile dictu – Petőfi verseit. Az egyedüli megoldás az, hogy nemcsak elvben, hanem a nyelv művelés gyakorlatá-

ban is különbséget teszünk a mindennapi beszélt nyelv és a választékos szóbeli, illetve írásbeli nyelvhasználat között. *A nyelvileg művelt beszélőktől*, elsősorban az értelmiségiektől ezentúl is elvárjuk, hogy *formális beszédhelyzetekben*, különösen, ha nagy nyilvánosság előtt szólalnak meg, nyelvhasználatuk a lehető legnagyobb mértékben közeledjen a magyarországihoz. Ezenkívül továbbra is ragaszkodunk ahhoz, hogy a tömegtájékoztató eszközök következetesen ezt a nyelvváltozatot használják. A sajtóban például semmi helye a szlovákizmusoknak, hiszen a fogalmazás – a spontán beszédétől eltérően – tudatos tevékenység, a szlovákiai magyar nyelvváltozatok sajátosságai ezért könnyen elkerülhetők (vagy utólag kijavíthatók), ugyanúgy, mint a fogalmazásbeli botlások és pongyolaságok, a stilisztikai vagy helyesírási hibák. S természetesen ezt a nyelvváltozatot, vagyis a (viszonylag) egységes magyar irodalmi és köznyelvet kell tanítania az iskolának is, arra törekedve, hogy legalább a középiskolások képesek legyenek a formális beszédhelyzetekben annak aktív használatára is.

Másfelől azonban a mindennapi élethelyzetekben nem szabad helyteleníteni, ha az emberek (a legműveltebbeket is beleértve) nem a magyarországi köznyelvi norma szerint beszélnek, hanem saját kétnyelvű anyanyelvváltozatukat használják, a benne meglévő szlovákizmusokkal együtt (természetesen műveltségi rétegenként, korosztályonként, földrajzi területenként eltérő mértékben). A hangzó beszéd, a beszélés alapvetően reflexszerű, tudattalan folyamat. Lélektani képtelenség elvárni a beszélőktől, különösen az alacsonyabb műveltségűektől, hogy a kifejezés módjára: a szóválasztásra, a „ragozásra” állandóan odafigyeljenek. A normális élethelyzetekben általában nem azért beszélünk, hogy anyanyelvünket gyakoroljuk vagy éppen pallérozzuk, hanem azért, hogy valamilyen tudattartalmat közvetítsünk, és ezzel valamit elérjünk. Erre a célra pedig a mindennapi életben sokszor a kétnyelvű anyanyelvváltozat éppoly alkalmas (ha nem alkalmasabb), mint a magyarországi választékos köznyelv.

Ez a megközelítés *szemléletváltozást* is igényel: föl kell hagyni azzal a gyakorlattal, hogy a szlovákiai magyar nyelvváltozatok sajátosságait *hibának* tekintjük: egyszerűen *eltérésről, sajátosságról* kell beszélni; ugyanakkor nagyon fontos leszögezni, hogy ezek olyan jelenségek, amelyek csak a szlovákiai magyarok nyelvében vannak meg, vagyis nem részei a választékos magyar köznyelvnek. Semmiképpen nem helyes viszont, ha a beszélőkben azt a benyomást keltjük, mintha otthon elsajátított beszédük hibás, rossz, romlott, csúnya, idegenszerű volna. Ezek-

nek a fogalmaknak ugyanis a nyelvtudományban nincs semmi keresnivalójuk. (Ezért nem örültek nyelvészeink, amikor az *Új Szóban* a nyitrai nyelvészeti konferenciáról *Beteg a nyelv* címen jelent meg tudósítás.) Minden nyelvbe kerülnek be más nyelvekből szavak, kifejezések, mondat szerkezetek, még hangok is, ebben nincs semmi rendkívüli vagy rendellenes. Hogy ezt valaki csúnyának érzi, az a magánügye, amelyet barátai körében jogában áll hangoztatni, ám kevésbé indokolt ezzel a beszélők nagy tömegeiben lenézést ébreszteni az édesanyjuktól tanult nyelvváltozat, vagyis a szó legszorosabb értelmében vett *anyanyelv* iránt. Jómagam sem lelkesedem például a gyakori nyelv váltásokkal tarkított ún. „makarónnyelvért”, de létét mint szükségszerűt kénytelen vagyok elfogadni.

Anyanyelvi oktatásunknak és nyelvművelésünknek egyik legfontosabb feladata, hogy a beszélőket megismertesse a választékos irodalmi és köznyelvvél, vagyis tudatosítsa bennük, mi az, ami nyelvhasználatukban regionális, és így a formálisabb beszédhelyzetekben (mindenekelőtt az írott nyelvben) kerülendő. A cél nem lehet az, hogy a beszélők kétnyelvűségére visszavezethető jelenségeket a Szlovákiában beszélt magyar nyelvből kiküszöböljük; ez úgysem sikerülhet. (Ha ez valamilyen csoda folytán mégis megtörténne, alighanem ez volna a világtörténelemben az első ilyen eset, az általános szabályt erősítő ritka kivétel.) Tökéletesen elegendő, ha (elsősorban a művelt) beszélőket képessé tesszük arra, hogy megfelelő beszédhelyzetben szlovákiai magyarról „egyetemes magyarra” tudjanak váltani.

Ez a feladat sem ígérkezik könnyűnek. Szerencsére vannak külföldi példák, amelyek azt mutatják, hogy két viszonylag eltérő nyelvváltozat egyidejű életben tartása nem lehetetlen: több olyan nyelvet ismerünk, amelyekben jelentős különbség van a választékos irodalmi nyelv, az ún. *emelkedett nyelvváltozat* és a mindennapi beszélt nyelv, az ún. *közönséges nyelvváltozat* között (pl. a svájci németben, a görögben, az arabban), a kettő mégis képes évszázadokig együtt élni – egymástól eléggé jól elkülönülő funkciókban – anélkül, hogy „bántanak egymást”. Nálunk persze a helyzet bonyolultabb, mivel az „emelkedett nyelvváltozat” szerepét sokszor a választékos magyar köznyelv helyett a szlovák nyelv tölti be. Ezért a külföldi példák tanulságait nem lehet gépiesen alkalmazni a mi helyzetünkre.

Minden nehézség ellenére úgy vélem, a két nyelvváltozatnak ilyen jellegű elkülönítése, más-más módon való kezelése az egyedüli módja annak, hogy „a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon”, vagyis

hogyan a beszélők tömegei a legtöbb beszédhelyzetben gátítások nélkül, spontánul és felszabadultan használhassák a számukra legtermészetesebb megnyilvánulási formát, a kétnyelvű anyanyelvváltozatot, büntudat és kisebbségi érzés nélkül, s ugyanakkor ne kelljen föláldozni nyelvünk egységét, hanem a (viszonylag) egységes magyar irodalmi és köznyelvnek az írásbeli, illetve a választékos szóbeli nyelvhasználatban való megerősítésével továbbra is élvezhessük a közös nyelv és a szoros együvé tartozás minden előnyét.

Hogy tehát (déd-) unokáink száz év múlva is képesek legyenek Petőfit „eredetiben” olvasni és élvezni, majd olvasmányélményükről a tanárral a köznyelvi normát minél jobban megközelítve beszélni, még ha utána „haverjaiknak” a kétnyelvű anyanyelvváltozatot használva számolnak is be az eseményről.

Új Szó, 1992. november 13. 7.